

PRIMJERI DOBRE PRAKSE

Program ekonomskih reformi u regionu

Ovaj projekat finansira
Evropska unija

VLADA CRNE GORE
MINISTARSTVO JAVNE UPRAVE

Centar za
građansko
obrazovanje
Centre
for Civic
Education

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

CZIP

FOLITIKON

M'BASE

Izdavač:

INSTITUT ZA STRATEŠKE STUDIJE I PROJEKCIJE (ISSP)

Urednica:

Dr Jadranka Kaluđerović

Autorke:

prof. dr Maja Drakić-Grgur

Iva Vukčević

Dizajn i produkcija:

Radna soba d.o.o.

Tiraž:

200 komada

Ova publikacija kreirana je kroz projekat OCD za inkluzivniji, transparentniji i „zeleniji“ PER koji realizuje Institut za strateške studije i projekcije. Projekat je podržan je od strane Centra za građansko obrazovanje (CGO) u okviru programa „OCD u Crnoj Gori – od osnovnih usluga do oblikovanja politika – M'BASE“ koji finansira Evropska unija, a kofinansira Ministarstvo javne uprave.

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Institut za strateške studije i projekcije i ne odražava nužno stavove CGO-a, Evropske unije ili Ministarstva javne uprave.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISBN 978-86-84299-19-4

COBISS.CG-ID 27693572

Primjeri dobre prakse – Program ekonomskih reformi u regionu

Autorke:

prof. dr Maja Drakić-Grgur¹
Iva Vukčević

- 1 Veliki doprinos izradi publikacije dao je Danilo Bulatović, mladi istraživač i student master studija na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis Univerziteta Donja Gorica

Ovaj projekat finansira
Evropska unija

SLUŽBA DNE Dobre
MINISTARSTVO UNUTRANJE UPRAVE

Center za
građansko
obrazovanje

Center
for Civic
Education

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

CZIP

POLITIKON

M'BASE

Sadržaj

PROCES PRIKLJUČENJA EVROPSKOJ UNIJI	7
EKONOMSKO UPRAVLJANJE I EKONOMSKI KRITERIJUMI ZA ČLANSTVO.....	13
ALBANIJA	16
BOSNA I HERCEGOVINA.....	18
CRNA GORA.....	20
KOSOVO.....	23
SJEVERNA MAKEDONIJA.....	25
SRBIJA	27
UMJESTO ZAKLJUČKA: IZAZOV KONSULTATIVNIH PROCESA U ZEMLJAMA KOJE REALIZUJU PROGRAM EKONOMSKIH REFORMI.....	29
IZVORI.....	33

Proces priključenja Evropskoj uniji¹

Iako ih veže zajednička istorija, kulturološki i antropogeni korijeni, zemlje Zapadnog Balkana se umnogome razlikuju. Međutim, ono što je zajedničko svim ovim zemljama tokom posljednjih par decenija jeste proklamovana težnja da pristupe Evropskoj uniji. Svaka od zemalja Zapadnog Balkana je preduzela određene korake na tom putu i u formalnom smislu. Sam proces priključenja Evropskoj uniji podrazumijeva da zemlja prođe kroz određeni proces reformi, koji nije ni jednostavan i vrlo često traži mnogo vremena.

Proces pridruživanja EU (pristupanje) uglavnom se sastoji od 3 faze:

- Kada je država spremna, ona postaje zvanični kandidat za članstvo – ali to ne znači nužno da su formalni pregovori otvoreni.
- Zemlja kandidat potom prelazi na formalne pregovore o članstvu, proces koji uključuje usvajanje utvrđenog zakonodavstva Evropske unije. Iako zvuči jednostavno, proces usklađivanja sa zakonodavstvom Evropske unije je dug i zahtjevan, jer se zemlja kandidat mora sveobuhvatno pripremiti i pokazati spremnost da pravilno primjenjuje i sprovodi pravosudne, administrativne, ekonomske i druge reforme kojima će ispuniti kriterijume za pristupanje
- Kada se pregovori i prateće reforme završe na obostrano zadovoljstvo, zemlja može postati članica Evropske unije.

Sam proces pregovaranja o članstvu u Evropskoj uniji za svaku zemlju kandidata ne može otpočeti sve dok se vlade zemalja Evropske unije ne slože. To se formalno iskazuje kroz jednoglasnu odluku Vijeća

1 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/steps-towards-joining_en

ministara Evropske unije u vezi okvira i mandata za pregovore sa zemljom koja je potencijalni kandidat.

Pregovori se odvijaju između ministara i ambasadora vlada EU i zemlje kandidata na takozvanoj međuvladinoj konferenciji.

Pregovori u okviru svakog poglavlja zasnivaju se na sljedećim elementima:

- „Screening“ – Komisija provodi detaljno ispitivanje, zajedno sa zemljom kandidatom, svake oblasti politike (poglavlja), kako bi utvrdila koliko je zemlja dobro pripremljena. Nalazi po poglavljima Komisija prezentira državama članicama u obliku izvještaja o „screening-u“. Zaključak ovog izvještaja je preporuka Komisije da ili direktno otvori pregovore ili da zahtijeva da se prvo ispune određeni uslovi – početna mjerila.
- Pregovaračke pozicije – prije nego što pregovori počnu, država kandidat mora predstaviti svoju pregovaračku poziciju za svako od poglavlja, a EU ima svoju zajedničku poziciju koju odobrava Vijeće ministara Evropske Unije. Za većinu poglavlja EU će postaviti kriterijume koji se moraju ispuniti za zatvaranje odgovarajućeg poglavlja.

Tempo pregovora tada zavisi od brzine reformi i usklađivanja sa zakonima EU u svakoj od zemalja kandidata. Trajanje pregovora može varirati – što znači da ako pregovori za dvije zemlje počnu istovremeno, to ne mora značiti da će se i završiti istovremeno.

Završetak pregovora o članstvu podrazumijeva da prvo budu zatvoreni pregovori o svakom poglavlju. Zatvaranje svakog od poglavlja podrazumijeva da vlade svih zemalja članica EU budu zadovoljne napretkom kandidata u određenim oblastima. Cijeli pregovarački proces se konačno završava tek kada se zatvori svako poglavlje.

Nakon toga se potpisuje Ugovor o pristupanju koji učvršćuje članstvo zemlje u EU. Sadrži detaljne odredbe i uslove članstva, sve prelazne aranžmane i rokove, kao i detalje o finansijskim aranžmanima i svim zaštitnim klauzulama. Sam Ugovor o pristupanju nije konačan i obavezujući dok ne dobije podršku Vijeća ministara Evropske unije, Evropske komisije i Evropskog parlamenta. Potom ga mora potpisati zemlja kandidat i predstavnici svih postojećih zemalja EU, nakon čega slijedi ratifikacija od strane zemlje kandidata i svih zemalja članica Evropske unije u skladu sa ustavnim pravilima određene zemlje (parlamentarno glasanje, referendum, itd.).

Međutim, kada se sporazum potpiše, zemlja kandidat postaje zemlja koja pristupa. To znači da se očekuje da će postati punopravna članica EU na datum utvrđen u ugovoru, pod uslovom da u međuvremenu Ugovor o pristupanju bude ratifikovan. Zemlja koja pristupa u toku trajanja tog statusa ima koristi od posebnih aranžmana, kao što je mogućnost da daje komentare na neke prijedloge, preporuke ili inicijative Evropske unije i „status aktivnog posmatrača“ u tijelima i agencijama EU (ima pravo da „govori“, ali ne i glasa).

U okviru politike proširenja zemlje Zapadnog Balkana imaju poseban status. Odnosi EU sa zemljama Zapadnog Balkana odvijaju se u posebnom okviru poznatom kao proces stabilizacije i pridruživanja koji ima 3 cilja:

- politička stabilizacija zemalja i podsticanje njihove brze tranzicije u tržišnu ekonomiju;
- promovisanje regionalne saradnje;
- eventualnog članstva u EU.

Dakle zemljama Zapadnog Balkana se u procesu pristupa prvo nudi mogućnost članstva (zemlja postaje potencijalni kandidat). Nakon što zemlja ispuni određene uslove, ona postaje i zvanično „zemlja kandidat“.

Proces stabilizacije i pridruživanja treba da pomogne zemljama Zapadnog Balkana da izgrade svoje kapacitete za usvajanje i implementaciju zakonodavstva Evropske unije, kao i evropskih i međunarodnih standarda. Ovaj proces je zasnovan na uspostavljanju sve bližeg partnerstva EU sa svakom od zemalja. Evropska unija zemljama potencijalnim kandidatima nudi mješavinu trgovinskih koncesija (bescarinski pristup tržištima EU), ekonomsku i finansijsku pomoć, pomoć za obnovu, razvoj i stabilizaciju i na kraju se potpisuje Ugovor o stabilizaciji i pridruživanju koji predstavlja dugoročni ugovorni odnos sa EU, koji nosi međusobna prava i obaveze i jedne i druge ugovorne strane.

Svaka zemlja ide korak po korak ka članstvu u EU dok ispunjava svoje obaveze u procesu stabilizacije i pridruživanja. Komisija ocjenjuje postignuti napredak u godišnjim izvještajima o napretku koji se objavljuju svake jeseni.

Jedan od ključnih kriterijuma u procesu pristupanja jedne zemlje Evropskoj uniji oduvijek se odnosio na oblast ekonomije.

Textbox: Kopenhaški kriterijumi²

Ugovor o Evropskoj uniji utvrđuje uslove (član 49) i principe (član 6, stav 1) kojima se mora pridržavati svaka zemlja koja želi da postane članica Evropske unije (EU).

Za pristupanje moraju biti ispunjeni određeni kriterijumi. Ove kriterijume (poznate kao kriterijumi iz Kopenhagena) definisao je Vijeće ministara EU u Kopenhagenu 1993. godine, a dodatno su unaprijeđeni ponovo od strane Vijeća ministara EU u Madridu 1995. godine.

2 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:accession_criteria_copenhagen

Kopenhaški kriterijumi se odnose na obavezu zemalja kandidata za pristupanje Evropskoj uniji da obezbijede:

- stabilnost institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i poštovanje i zaštitu manjina;
- funkcionalnu tržišnu ekonomiju i sposobnost da se nosi sa pritiskom konkurencije i tržišnim snagama unutar EU;
- sposobnost preuzimanja obaveza iz članstva, uključujući kapacitet za efikasnu implementaciju pravila, standarda i politika koje čine korpus prava EU („acquis“), i pridržavanje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije.

Shodno tome kriterijumim iz Kopenhagena podrazumijevaju da zemlja buduća članica Evropske unije mora da prije priključenja razvije funkcionalnu tržišnu ekonomiju koja ima kapacitet da izdrži pritisak konkurencije unutar jedinstvenog tržišta EU. Stoga Evropska komisija svake godine daje svoju ocjenu spremnosti i napretka svake zemlje u ispunjavanju ekonomskih kriterijuma.

Politika proširenja Evropske unije³ bavi se zemljama koje teže da postanu članice. Većina zemalja koje teže pridruživanju EU u fokus pažnje stavljaju brojna pitanja koja se tiču međusektorskih politika od vladavine prava, slobode izražavanja i medija, civilnog društva, regionalne saradnje, zajedničkog regionalnog tržišta, učinaka malih i srednjih preduzeća i ekonomskog upravljanja kome će biti posvećena posebna pažnja u okviru ove publikacije.

Postoje strogi uslovi za članstvo kako bi se osiguralo da nove članice budu primljene samo kada su u potpunosti u mogućnosti da preuzmu obaveze iz članstva u EU. To uključuje usklađenost sa svim standardima i pravilima EU. Za potrebe pristupnih pregovora, oni su podijeljeni u 35 različitih oblasti politike (poglavlja).

3 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights_en

Poglavlje 1: Slobodno kretanje robe

Poglavlje 2: Sloboda kretanja radnika

Poglavlje 3: Pravo osnivanja i sloboda pružanja usluga

Poglavlje 4: Slobodno kretanje kapitala

Poglavlje 5: Javne nabavke

Poglavlje 6: Kompanijsko pravo

Poglavlje 7: Pravo intelektualne svojine

Poglavlje 8: Politika konkurencije

Poglavlje 9: Finansijske usluge

Poglavlje 10: Informaciono društvo i mediji

Poglavlje 11: Poljoprivreda i ruralni razvoj

Poglavlje 12: Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika

Poglavlje 13: Ribarstvo

Poglavlje 14: Transportna politika

Poglavlje 15: Energija

Poglavlje 16: Oporezivanje

Poglavlje 17: Ekonomska i monetarna politika

Poglavlje 18: Statistika

Poglavlje 19: Socijalna politika i zapošljavanje

Poglavlje 20: Preduzeće i industrijska politika

Poglavlje 21: Transevropske mreže

Poglavlje 22: Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata

Poglavlje 23: Pravosuđe i osnovna prava

Poglavlje 24: Pravda, sloboda i bezbednost

Poglavlje 25: Nauka i istraživanje

Poglavlje 26: Obrazovanje i kultura

Poglavlje 27: Životna sredina

Poglavlje 28: Zaštita potrošača i zdravlja

Poglavlje 29: Carinska unija

Poglavlje 30: Spoljni odnosi

Poglavlje 31: Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika

Poglavlje 32: Finansijska kontrola

Poglavlje 33: Finansijske i budžetske odredbe

Poglavlje 34: Institucije

Poglavlje 35: Ostala pitanja

4 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en

Ekonomsko upravljanje i ekonomski kriterijumi za članstvo

Ekonomsko upravljanje je sistem kojim vladine institucije, uključujući i nezavisne aktere poput centralne banke, regulišu i usmjeravaju ekonomiju. Pristup proširenju Evropske unije „fundamentalno kao prvo“ ohrabruje zemlje kandidate da se prvo pozabave ekonomskim osnovama: makroekonomskom stabilnošću, povoljnim poslovnim okruženjem, funkcionalnim tržištem rada i finansijama, dobrim nivoom i kvalitetom obrazovanja, infrastrukturom, inovacijama i ekonomskom integracijom sa EU i svijetom.

EU je ojačala svoju praksu ekonomskog upravljanja počev od 2015. kako bi što bolje pripremila zemlje kandidate za članstvo.

Od 2015. godine sve zemlje kandidati i potencijalni kandidati podnose godišnje programe ekonomskih reformi (PER) Evropskoj komisiji. Oni su proširena verzija prethodnih pretpriključnih ekonomskih programa za zemlje kandidate.

PER-ovi sadrže srednjoročne makroekonomske projekcije (uključujući rast BDP-a, inflaciju, trgovinski bilans i tokove kapitala), budžetske planove za naredne tri godine i program strukturnih reformi. Program strukturnih reformi uključuje reforme za jačanje konkurentnosti i poboljšanje uslova za inkluzivni rast i otvaranje novih radnih mjesta u sljedeće tri oblasti⁵:

5 Smjernicama za Program ekonomskih reformi 2024-2026. (jul, 2023.) uvedene su izmjene u strukturi poglavlja „Strukturne reforme“. Jedna od njih je prioritizacija šest strukturnih reformi u okviru tri reformske oblasti, a koje se predstavljaju kroz reformske mjere i aktivnosti, umjesto dotadašnjih 20 reformskih mjera koje su mogle pripadati 13 reformskih oblasti. Strukturna reforma se sprovodi kroz reformske mjere, koje se implementiraju kroz aktivnosti ili, u zavisnosti od karakteristika, strukturna reforma može biti direktno predstavljena kroz aktivnosti.

- a. Konkurentnost (Poslovno okruženje i smanjenje neformalne ekonomije; Reforma preduzeća u većinskom vlasništvu države; Reforma ekonomskih integracija; Poljoprivreda, industrija i usluge; Istraživanje, razvoj i inovacije);
- b. Održivost i otpornost (Zelena tranzicija/digitalna transformacija; Reforme tržišta energetike; Reforme tržišta saobraćaja);
- c. Ljudski kapital i socijalne politike (Obrazovanje i vještine; Zapošljavanje i tržište rada; Socijalna zaštita i inkluzija; Zdravstvena zaštita).

I Evropska komisija i Evropska centralna banka (ECB) daju procjene programa ekonomskih reformi Vijeću ministara EU na direktnu diskusiju sa zemljama u procesu proširenja.

Sve zemlje kandidati u procesu proširenja EU na godišnjem nivou učestvuje u multilateralnom dijalogu sa ministrima finansija država članica EU, EU i ECB. Učesnici usvajaju Zajedničke zaključke sa smjernicama o politici za svaku od zemalja u kojima se navode prioritete ekonomske politike za narednih 12 mjeseci. Smjernice o politici prolaze kroz pripremne multilateralne rasprave u Vijeću ministara EU tokom mjesec dana. Ove rasprave se odvijaju paralelno u Odboru za ekonomsku politiku, Odboru za zapošljavanje i Ekonomsko-finansijskom odboru. Procjene Komisije i ECB programa ekonomskih reformi čine osnovu za ove rasprave.

EuroStat daje Izvještaj o napretku Akcionog plana za ekonomsku, monetarnu i finansijsku statistiku za zemlje kandidate koji se takođe razmatra tokom sastanka u dijalogu.

Program ekonomskih reformi⁶ je glavni dokument srednjoročnog programiranja makroekonomske i fiskalne politike, a ujedno i jedan

6 <https://wapi.gov.me/download/3e145aba-089d-40bf-8bbb-6e7a91b3e873?version=1.0>

od krovnih strateških dokumenata zemalja Zapadnog Balkana. On predstavlja veoma važan instrument za planiranje ekonomske politike zemlje i upravljanje reformama. Glavni cilj je doprinos održavanju makroekonomske stabilnosti, jačanju međunarodne konkurentnosti i poboljšanju uslova za digitalno zasnovan, zeleniji, snažniji i otporniji ekonomski rast i razvoj.

Program se priprema tokom tekuće godine i odnosi se na naredni trogodišnji period. Svaki PER u svom nazivu obuhvata trogodišnji period na koji se odnosi, i smatra se živim dokumentom, što znači da se svake godine dostavlja Evropskoj komisiji kako bi se obezbijedio kontinuitet politika.

Jedan od zahtjeva Evropske unije prilikom priprema Programa ekonomskih reformi jesu konsultacije vladinih tijela koja su nadležna za pripremu PER sa svim vladinim i eksternim stejkholderima koji mogu imati interesa u definisanju mjera i politika ekonomskih reformi. Ovim se podstiče proces transparentnosti i otvorenosti procesa pripreme Programa ekonomskih reformi i omogućava svim zainteresovanim vladinim tijelima, poslovnim i strukovnim udruženjima, nezavisnim institucijama i posebno organizacijama civilnog društva i predstavnicima nevladinog sektora da daju svoj doprinos kreiranju ekonomskih reformi.

Zemlje kandidati primjenjuju različite metode uključivanja eksternih stejkholdera u definisanje mjera ekonomskih reformi, ali svaki prijedlog i preporuka treba da se navede u posebnom aneksu koji se dostavlja Evropskoj komisiji uz PER. U nastavku je dat kratak pregled mehanizama uključivanja svih stejkholdera u pripreme Programa ekonomskih reformi zemalja Zapadnog Balkana. Kao primjer smo uzeli set posljednjih objavljenih programa ekonomskih reformi koji se odnose na period 2023-2025. godine.⁷

⁷ Zemlje Zapadnog Balkana su navedene po abecednom redu.

Albanija

Albanija i Evropska unija⁸

Albanija je u aprilu 2009. godine aplicirala za puno članstvo u Evropskoj uniji a iste godine je stupio na snagu i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Status kandidata zemlja je dobila više od pet godina kasnije u junu 2014. Od tada zemlja je radila na ispunjavanju uslova za početak pristupnih pregovora. U martu 2020. Evropski savjet je podržao odluku za otvaranje pristupnih pregovora ali oni još uvijek nijesu zvanično počeli.

Programom ekonomskih reformi Albanije koordinira na nacionalnom nivou Ministarstvo finansija i ekonomije pod opštim rukovodstvom Nacionalnog PER koordinatora. Koordinacioni tim PER-a Albanije je dokument izradio u saradnji sa brojnim javnim ustanovama, prije svega resornim ministarstvima i drugim organima koji su povezani sa ekonomskim i fiskalnim upravljanjem. Ipak, procjena Evropske komisije je da je koordinacioni tim sproveo izuzetno limitirano uključivanje ostalih zainteresovanih strana, prije svega Organizacija civilnog društva i drugih privatnih, nevladinih i poslovnih subjekata.

Kada su u pitanju prioriteta strukturalnih reformi, Albanija je kao jednu od ključnih mjera identifikovala unapređenje zapošljivosti najugroženijih nezaposlenih lica koja traže posao. Jedan od potencijalnih rizika jeste upravo nedovoljna saradnja različitih aktera koji su uključeni u ovaj proces, a preporuka za prevazilaženje rizika jeste upravo uključivanje, monitoring, izvještavanje i bliska saradnja između različitih stejkholdera, prije svega kompanija, organizacija civilnog društva i državnih organa. Ista preporuka je definisana i za mjeru koja se odnosi

8 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Albania_Oct2023.pdf

na unapređenje institucionalnog, finansijskog i ljudskog kapaciteta za istraživanje i inovacije. Procjena Evropske komisije je definisala da je neadekvatna komunikacija sa zainteresovanim stranama razlog za nemogućnost sprovođenja kredibilnih, kvalitetnih i primjenjivih poreskih politika i reformi.⁹ I u mnogim drugim predviđenim mjerama je pojačavanje saradnje sa organizacijama civilnog društva i drugim organizacijama prepoznato kao izuzetno kvalitetan metod za prevazilaženje potencijalnih rizika.

Ministarstvo za finansije i ekonomiju Albanije je objavilo draft dokumenta na zvaničnoj web stranici i 16. decembra 2022. je uputilo poziv za konsultacije i omogućilo zainteresovanim stranama da dostave svoje osvrte na dokument. Ipak, nije registrovan nijedan komentar društvenih partnera, niti privatnih aktera. Samo Nacionalna agencija za informaciono društvo, Povjerenik za zaštitu podataka i jedna ambasada dali su komentare na dokument. Ministarstvo je uložilo dodatne napore kako bi animiralo poslovnu zajednicu, shvativši da taj dijalog mora biti formalizovan, jer puko objavljivanje dokumenta na sajtu nije izazvalo očekivanu reakciju. Ipak, slična mjera nije zabilježena kada su u pitanju organizacije civilnog društva.¹⁰

---

9 Economic Reform Programme of Albania 2023-2025, Commission Assessment, 15
10 Economic Reform Programme of Albania 2023-2025, Commission Assessment, 49

Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina i Evropska unija¹¹

Bosna i Hercegovina je aplicirala za članstvo u Evropskoj uniji februara 2016. godine, a prije toga je ispunila nekoliko protokolarnih uslova: potpisala je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i počela da primjenjuje privremeni sporazum o trgovini. 2015. je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju stupio na snagu. U decembru 2019. Evropski savjet je definisao 14 ključnih prioriteta, s obzirom na to da Bosna i Hercegovina ima složen politički sistem i specifične uslove za pristupanje Evropskoj uniji. Uzevši u obzir da je zemlja ispunila određene korake, u oktobru 2022. godine komisija je dala preporuku Evropskom savjetu da Bosni i Hercegovini dodijeli status kandidata što se i dogodilo u decembru 2022. godine.

Program ekonomskih reformi Bosne i Hercegovine 2023-2025 kreiran je u skladu sa važnim događajima kako u BiH tako i u međunarodnom okruženju. Ovo se prije svega odnosi na izlazak iz krize izazvane pandemijom Covid-19 i Ruskom ratnom agresijom u Ukrajini, ali uzevši u obzir i izbore održane u zemlji.

Ono što je posebno za Bosnu i Hercegovinu, a što daje dodatni podsticaj je činjenica da Bosna i Hercegovina podnosi svoj deveti Program ekonomskih reformi kao zemlja kandidatkinja za članstvo u Evropskoj uniji. Ovo znači da bi zemlja trebala imati određeno iskustvo kada je u pitanju priprema pomenutog dokumenta, te da je otklonila razne nedostatke koji su ranije bili prisutni tokom pripreme. Ipak, procjena Evropske komisije ukazuje na prisustvo određenih nedostataka koji su i ranije bili prepoznati kao prostor za unapređenje

11 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Bosnia_and_Hercegovina_Oct2023.pdf

pripreme PER-a. Savjet ministara Bosne i Hercegovine je dokument objavio u martu 2023. godine, probijajući predviđeni rok za čak dva mjeseca, što ukazuje na slabosti u administrativnoj koordinaciji i formulaciji politika.¹² Ono što se iskristalisalo kao posljedični problem, a što se posebno odnosi na uključenost organizacija civilnog društva, jeste činjenica da kada je u pitanju usklađenost sa programskim zahtjevima, Evropska komisija ukazuje na to da se sam PER odnosi samo na konsultacije u dijelu dokumenta sa socijalnim partnerima u entitetu Republike Srpske. Ovo govori da nacionalne, vjerske i druge razlike predstavljaju potencijalne prepreke čak i prilikom izrade strateških dokumenata. Zapravo, nedostatak adekvatne saradnje među različitim akterima je glavni izazov države kada je u pitanju bilo kakvo upravljanje ekonomskim politikama, uključujući i izradu strateških dokumenata među kojima je i Program ekonomskih reformi.

Program ekonomskih reformi Bosne i Hercegovine 2023-2025 je pripremljen uz učešće sljedećih organa javne vlasti: Direkcije za ekonomsko planiranje BiH, Ministarstva finansija i trezora BiH, Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, Ministarstva komunikacija i transporta BiH i Ministarstva civilnih poslova BiH uz učešće entitetskih koordinatora i ministarstava. Shodno analizi institucionalnih izazova i uključenosti stejkholdera koja je prisutna u samom Programu ekonomskih reformi, sve povratne informacije, komentari i sugestije primljene u okviru procesa konsultacija sa zainteresovanim stranama proslijeđene su relevantnom ministarstvu na razmatranje i uključivanje, po sopstvenom nahođenju, u revidirani doprinos PER-u.¹³ Ovo je jedini metod uključivanja organizacija civilnog društva u izradu Programa ekonomskih reformi koji je identifikovan u samom dokumentu i u Procjeni Evropske komisije.

12 Economic Reform Programme of Bosnia and Herzegovina 2023-2025, Commission Assessment, 34

13 Economic Reform Programme of Bosnia and Herzegovina, 175

Crna Gora

Crna Gora i Evropska unija¹⁴

Crna Gora je aplicirala za puno članstvo u Evropskoj uniji u decembru 2008. godine, a status kandidata je potvrđen tačno dvije godine kasnije, u decembru 2010. Evropska unija je pristupne pregovore otvorila u junu 2012. godine. Decembra 2013. su otvorena pregovaračka poglavlja 23 i 24 koja se odnose na vladavinu prava, a u međuvremenu je država otvorila sva pregovaračka poglavlja, od čega je 3 uspješno zatvorila. Pregovaračka poglavlja 23 i 24 su glavne začkoljice kada su pregovori u pitanju, usljed nemogućnosti zemlje da u nestabilnom političkom ambijentu sprovede neophodne reforme.

Program ekonomskih reformi je glavni dokument srednjoročnog programiranja makroekonomske i fiskalne politike Crne Gore. On predstavlja veoma važan instrument za planiranje ekonomske politike zemlje i upravljanje reformama. Glavni cilj je doprinos održavanju makroekonomske stabilnosti, jačanju međunarodne konkurentnosti i poboljšanju uslova za digitalno zasnovan, zeleniji, snažniji i otporniji ekonomski rast i razvoj.

U pripremi Programa ekonomskih reformi Crne Gore 2023-2025 sproveden je širok proces konsultacija sa svim zainteresovanim stranama. Konsultacije za pripremu Programa počele su u julu i nastavljene u septembru 2022. sa zainteresovanim stranama koje su pozvane da daju svoje predloge reformskih mjera koje će biti integrisane u Program ekonomskih reformi. Oni su završeni javnom konsultacijom koja je trajala od 8. do 29. decembra 2022. godine. U ovom procesu su učestvovalе organizacije raznih struktura, među

14 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Monte-negro_Oct2023.pdf

kojima su Skupština Crne Gore, nevladine organizacije, predstavnici lokalnih samouprava, udruženja sindikata i akademske zajednice.¹⁵ Crna Gora je prepoznala potrebu za uključivanjem organizacija civilnog društva i drugih zainteresovanih strana u proces izrade Programa, ali i u implementaciji programskih aktivnosti. Čini se da je zemlja intenzivnije sprovodila konsultacije sa zainteresovanim stranama od ostalih zemalja iz regiona, a Evropska komisija je procijenila da je intenziviranje saradnje sa zainteresovanim stranama, među kojima su i organizacije civilnog društva, ključ za sprovođenje bilo kojih mjera, pa i mjera definisanih Programom ekonomskih reformi.

Box: Kratka informacija o pripremi programa ekonomskih reformi 2023-25.¹⁶

U procesu pripreme Programa ekonomskih reformi 2023-2025, proces konsultacija je realizovan u dvije faze.

Proces izrade PER-a je podrazumijevao uključenost predstavnika šire javnosti već u početnoj fazi pripreme. Tim povodom je 12. septembra 2022. godine, održan sastanak kojem su prisustvovali predstavnici UNICEF-a, Uprave za statistiku (Monstat), Unije slobodnih sindikata Crne Gore, Sekretarijata Savjeta za konkurentnost, opštine Bar, Pljevlja, Andrijevica, Berane, Budva, Tuzi, Bijelo Polje, Petnjica, Glavni grad Podgorica, Zeta, Privredne komora, Unije poslodavaca Crne Gore, Instituta za strateške studije i prognoze, Univerziteta Donja Gorica, UNDP-a, Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori, Skupštine Crne Gore i drugi.

U decembru su nastavljene konsultacije, sa ciljem da se razgovara o prvom nacrtu cjelokupnog dokumenta. S tim u vezi, javna rasprava je pokrenuta u periodu od 9. do 29. decembra 2022. godine. Nacrt programa je bio na raspolaganju predstavnicima medija i široj javnosti na web sajtu Vlade Crne Gore.

15 Economic Reform Programme of Montenegro 2023-2025, 3

16 Izvor: Ministarstvo finansija Crne Gore (direktna komunikacija sa predstavnicima Ministarstva)

Okrugli sto u okviru javne rasprave Nacrta programa ekonomskih reformi održan je 16. decembra 2022. godine. Okruglom stolu su prisustvovali predstavnici Saveza sindikata Crne Gore, Unije slobodnih sindikata, Delegacije EU u Crnoj Gori, Privredne komore, Unije poslodavaca, Uprave za statistiku, kao i opštine Bijelo Polje, Glavnog grada Podgorica, Prijestonice Cetinje, kao i resornih ministarstava u Vladi Crne Gore i drugi. Tokom diskusije su saopštene određeni predlozi koji su se odnosili na unaprjeđenje i kreiranje novih politika za građane, institucionalne mehanizme sveobuhvatne kontrole i prevođenje u legalan radni odnos lica koja rade „na crno“, fiskalnu politiku, politiku zapošljavanja, smanjenju uvoza životnih namirnica, finansijski sistem, visinu osnivačkog uloga prilikom osnivanja Društva sa ograničenom odgovornošću, racionalnije trošenje budžetskih sredstava, doprinose za obavezno socijalno osiguranje, upravljanje otpadom kao jednim od prioritarnih problema. Pisani predlozi za unaprjeđenje teksta nacrta PER-a dostavljeni su od strane Centra za ženska prava, Unije slobodnih sindikata Crne Gore i Glavnog grada Podgorica.

Kosovo

Kosovo i Evropska unija¹⁷

Kosovo je proglasilo nezavisnost 2008. godine, ali ista nije priznata od strane svih članica Evropske unije. Stoga, status Kosova u odnosu na Evropsku uniju nije bio potpuno definisan kako bi zemlja mogla otvoriti pristupne pregovore. Ipak, tokom vremena Kosovo je uspostavljalo dijalog sa Evropskom unijom i sprovodilo reforme kako bi zadovoljilo standarde i kriterijume za eventualnu buduću integraciju u EU. Marta 2011. godine, posredstvom Evropske unije započeo je dijalog između Beograda i Prištine, a 2016. godine je stupio na snagu Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. 2016. godine Komisija je predložila bezvizni režim za Kosovo, a dvije godine kasnije je potvrdila da je Kosovo primijenilo sve preporuke za primjenu bezviznog režima. Ipak, zbog kompleksnosti kompletnog statusa zemlje, Kosovo još uvijek nije otvorilo pristupne pregovore niti je dobilo status kandidata za članstvo.

Proces izrade Programa ekonomskih reformi Kosova 2023-2025 vodilo je Ministarstvo finansija, rada i transfera kao nacionalni koordinator, u koordinaciji sa Kancelarijom za strateško planiranje u kabinetu premijera, i koordinatorima oblasti politika iz resornih ministarstava.¹⁸

Analiza prepreka u drugim oblastima i srodne mjere strukturnih reformi je u pojedinim reformskim mjerama osiguravanje potrebnog nivoa i frekventnosti komunikacije među različitim stejkholderima prepoznala kao ključni mehanizam kojim se mogu prevazići potencijalni rizici pri implementaciji reformskih mjera. Kada su u

17 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Kosovo_Oct2023.pdf

18 Economic Reform Programme of Kosovo 2023-2025, 6

pitanju mjere strukturnih reformi, izvještaji pokazuju da je zemlja uključivala različite zainteresovane strane uključujući nevladin sektor, organizacije civilnog društva, poslovnu zajednicu i mnoge druge organizacije i to kroz različite sastanke, radionice, konsultacije, okrugle stolove i druge aktivnosti. Dakle, Kosovo je veoma aktivno uključilo organizacije civilnog društva u izradu određenih djelova Programa ekonomskih reformi, pogotovo u onim djelovima Programa koji zaista zahtijeva uključenost ostalih aktera. Pored predanog uključivanja raznih zainteresovanih strana, zemlja i dalje prepoznaje neophodnost njihovog sistemskog konsultovanja kao nešto na šta će biti fokusirana pažnja i u budućnosti.

Nacrt PER-a je stavljen na raspolaganje onlajn, sa rokom od dvije nedjelje da zainteresovane strane daju svoje povratne informacije, u skladu sa pravilima o minimalnim kriterijumima za javne konsultacije. Osoblje Komisije koje se bavi PER-om održalo je lične konsultacije sa predstavnicima organizacija civilnog društva, poslovnih organizacija, međunarodnih finansijskih institucija i donatora. Pisani komentari su pridruženi PER-u sa naznakom da li su prihvaćeni ili odbijeni, iako uključuju samo komentare jedne organizacije civilnog društva i jedne privatne konsultantske firme.¹⁹

Sjeverna Makedonija

Sjeverna Makedonija i Evropska unija²⁰

Sjeverna Makedonija je aplicirala za članstvo u Evropskoj uniji marta 2004. godine, a mjesec dana kasnije je stupio na snagu Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Zemlja je dobila status kandidata u decembru 2005, a Komisija je predložila otvaranje pristupnih pregovora u oktobru 2009. godine. Nakon višegodišnje stagnacije, Komisija je ponovila bezuslovnu preporuku za otvaranje pregovora, a isti su otvoreni u martu 2020. godine nakon potpisivanja Prespanskog sporazuma koji je okončao dugogodišnji spor oko imena zemlje. Ovaj sporazum je imao pozitivan učinak na proces pristupanja EU.

Izradom programa ekonomskih reformi 2023-2025 u Sjevernoj Makedoniji koordinisalo je tamošnje Ministarstvo finansija. Program je pripremljen na osnovu važnih razvojnih i strateških dokumenata zemlje, prije svega Fiskalne strategije 2023-2027, srednjoročnog okvira budžeta za period 2023-2027, nacionalnih sektorskih strategija, regionalnih strategija i dokumenata, zelene i digitalne agende EU, kao i Ekonomskog i investicionog plana EU za Zapadni Balkan.

Sjeverna Makedonija je održala veliki broj javnih konsultacija i diskusija sa raznim zainteresovanim stranama o predlozima reformi. Država je pokazala volju za nastavkom procesa decentralizacije, što navodi i kao svoj budući prioritet u cilju povećanja demokratije, poboljšanja javnih usluga i intenziviranja lokalnog razvoja u interesu građana.²¹ U okviru PER-a je u gotovo svim strateškim oblastima predviđena uključenost raznih zainteresovanih strana u cilju obezbjeđivanja kvaliteta i

20 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/North_Macedonia_Oct2023.pdf

21 Economic Reform Programme of North Macedonia 2023-2025, 57

suzbijanja rizika pri implementaciji. Predviđena je uključenost zainteresovanih strana u sprovođenju mjera koje se tiču zelene tranzicije, cirkularne ekonomije, primarna zdravstvena zaštita i drugi. Ipak, u pripremu samog dokumenta nisu bile uključene organizacije civilnog društva, a iste se u samom dokumentu ne pominju kao zasebna kategorija koja bi za neka pitanja morala biti konsultovana i uključena. Pominju se zainteresovane strane kao opšti pojam, najčešće misleći na državne institucije i predstavnike privrednog sektora. U aneksu 3 Programa koji prikazuje eksternu kontribuciju izradi dokumenta pojavljuje se samo Svjetska banka.

Nacrt strukturnih reformi Programa ekonomskih reformi 2023-2025 je postavljen na sajtu Ministarstva finansija od 15. do 29. decembra. Zainteresovane strane su pozvane da pošalju pisane priloge. Komentari i sugestije primljeni u pisanoj formi su priloženi kao aneks Programu.²² Ipak, zaključuje se da objava i onlajn poziv za dostavljanje komentara nisu dovoljan metod za privlačenje pažnje i angažovanje zainteresovanih strana, pogotovo organizacija civilnog društva, te da bi dodatno angažovanje radne grupe po ovom pitanju u budućnosti donijelo dodatni kvalitet pri pripremi, a posebno pri sprovođenju reformi definisanih programom.

---

22 Economic Reform Programme of North Macedonia 2023-2025, Commission Assessment, 49

Srbija

Srbija i Evropska unija²³

Decembra 2009. godine Srbija je aplicirala za članstvo u Evropskoj uniji. Marta 2011. godine započeo je dijalog između Beograda i Prištine, uz posredovanje Evropske unije. Srbija je u martu 2012. godine dobila status kandidata, a u junu 2013. Evropska unija je otvorila pristupne pregovore. U međuvremenu je zemlja uspjela da otvori 22 pregovaračka poglavlja od ukupno 35, a pregovore je usporila neusklađenost spoljne politike Srbije sa spoljnom politikom Evropske unije kada je u pitanju reakcija na vojnu agresiju Rusije u Ukrajini.

Vlada Republike Srbije je na osnovu Zakona o sistemima planiranja usvojila Program ekonomskih reformi 2023-2025. Srbija je posvetila posebnu pažnju ispunjavanju preporuka savjeta iz maja 2022. godine, i shodno tome navodi da je cilj nastavak unapređenja transparentnosti pri sprovođenju zakonodavstva, kroz osiguranje pravovremenih konsultacija sa privrednim sektorom i društvenim partnerima vezanih za novo zakonodavstvo koje se tiče njihovog djelovanja. U samom programu su organizacije civilnog društva bile posebno uključene u definisanje i izradu Programa garancija za mlade, u okviru čega je radna grupa za izradu Programa održala mnoštvo sastanaka i konsultacija sa pomenutim organizacijama.

Svakako, prilikom izlistavanja institucija uključenih u izradu Programa se ne nabraja nijedna organizacija civilnog društva, iako su bile uključene u raznim ulogama, iako su te uloge bile više davanje mišljenja na gotova rješenja. Srbija je još prošle godine omogućila zainteresovanim stranama da daju komentare na nacrt Programa

23

https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Serbia_Oct2023.pdf

ekonomskih reformi, te su ove godine zainteresovane strane, ili neke od njih, bile upoznate sa procesom.

Nacionalne vlasti su uključile zainteresovane strane u pripremu dokumenta i održale konsultacije o nacrtu PER-a. Zainteresovane strane su pozvane da daju komentare preko novog portala za e-konsultacije drugu godinu zaredom. Poslednji korak u postupku održavanja konsultacija bio je sastanak sa Nacionalnim saborom, koji je okupio oko 700 društvenih partnera, nevladinih organizacija i drugih zainteresovanih strana. Određeni akteri su izrazili interes za omogućavanjem još vremena za komentarisanje Programa, kao i da budu ranije uključeni u sami proces. Svi dobijeni komentari su uključeni u aneksu Programa.²⁴ Zaključuje se da je Srbija uspjela da okupi veliki dio zainteresovanih strana, među kojima su i organizacije civilnog društva, ali da je ta uključenost bila ponajviše u konsultantskom odnosu u kojem se tražilo mišljenje za već izrađeni program, te da bi uključivanje ovih aktera ranije u procesu, pa i tokom planiranja i izrade određenih djelova Programa dodatno doprinijelo kvalitetu Programa ekonomskih reformi.

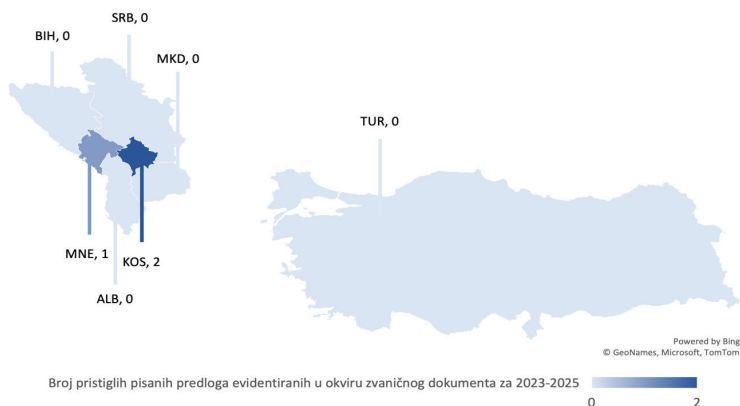
---

24 Economic Reform Programme of Serbia 2023-2025, Commission Assessment, 49

Umjesto zaključka: izazov konsultativnih procesa u zemljama koje realizuju Program ekonomskih reformi

Analiza je ukazala na zajednički problem evidentan u gotovo svim zemljama koje realizuju PER (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Albanija, Kosovo, Sjeverna Makedonija i Turska). Kao ilustracija napravljena je mapa (Mapa 1) koja pokazuje broj pristiglih pisanih predloga od strane organizacija civilnog društva, koji su se našli u zvaničnom dokumentu za period 2023 – 2025 godine, za svaku od zemalja. Za većinu zemalja među predlozima nema niti jednog predlagača iz civilnog sektora, s tim što je važno istaći da je u slučaju Srbije određeni broj komentara pristigao iz takozvane Horizontalne radne grupe (posebno oformljenog tijela za konsultacije pri izradi PER-a među kojima su i predstavnici OCD-a), dok u slučaju Turske i Bosne i Hercegovine nedostaje aneks sa tabelom eksternih komentara iako je u dokumentu istaknuto učešće svih zainteresovanih strana u procesu konsultacija. Ipak, s obzirom na to da se uključivanje zainteresovanih strana najčešće svodi samo na objavljivanje draft verzije dokumenta na sajtu Ministarstva finansija i poziv na javnu debatu, kvalitet i rezultati konsultativnih procesa nisu iznenađujući.

Mapa 1: Broj pristiglih pisanih predloga evidentiranih u okviru zvaničnog dokumenta za 2023-2025, svih sedam zemalja koje realizuju PER

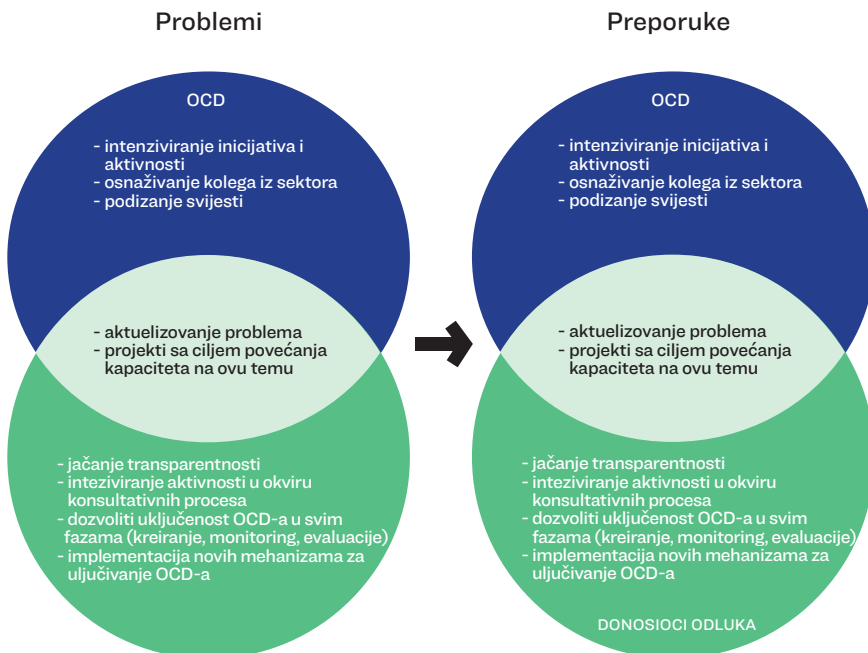
U svim pomenutim zemljama, naročito onima u regionu Zapadnog Balkana, ne samo kada je riječ o PER-u već i oblikovanju drugih javnih politika i reformskih procesa, oni često nisu praćeni kontinuiranim i aktivnim javnim dijalogom i konsultacijama civilnog društva. Razloga za takvo stanje je više, i ovaj problem gotovo da ima svoju tradiciju, ali nipošto ne smije biti zanemaren. Kvalitet reformi leži upravo u nivou u kom one oslikavaju realne potrebe društva jedne države koje niko ne može predstaviti bolje nego njeni građani. Neki od uzroka nepostojanja prakse aktivnog dijaloga i saradnje predstavnika civilnog sektora i donosioca odluka leži u turbulentnoj političkoj situaciji koja karakteriše ove države. Česte političke promjene i neefikasne vlade, kako ih civilni sektor ocjenjuje, kreirali su nepovjerenje među predstavnicima civilnog sektora. Ovo su predstavnici OCD-a često isticali i kroz aktivnosti ovog projekta, prema njihovom mišljenju konsultativni proces vide kao stavku dnevnog reda vlade ili resornog ministarstva, iz koje često izostane rezultat ili povratna informacija. Takva iskustva umanjila su i ažurnost predstavnika OCD-a prilikom ovakvih poziva. Ne samo na pozive, već i prilikom samostalnih inicijativa i davanja predloga ili iznošenja problema, OCD ističu da javne institucije i organi vlasti ne reaguju ili nemaju kapaciteta za davanje odgovora i rješenja.

Ova analiza nije bila toliko sveobuhvatna da uključi sve države, niti je to bio njen cilj, ali iz aktivnosti ovog projekta kroz koje se razgovaralo sa pojedinim predstavnicima lokalnih samouprava u Crnoj Gori može se doći i do pojedinih zaključaka o njihovim stavovima i iskustvima na ovu temu (vrlo vjerovatno da se slična situacija preslikava i na države regiona). Prema uputstvima i metodologiji izrade PER-a kako je već naznačeno, neophodno je uključivanje velikog broja stejkholdera i međusobna saradnja. Razgovori sa predstavnicima lokalnih samouprava pokazuju da na lokalnom nivou ne postoje predodređeni predstavnici za bavljenje PER-om ili iniciranjem javnog dijaloga na ovu temu. Štaviše, evidentno

je i nepoznavanje ovog dokumenta i uloge koju lokalne samouprave u njemu imaju. Takva situacija ukazuje i na problem prenosa informacija i organizovanja procesa sa strane donosioca odluka.

Izazov konsultativnih procesa istaknut je u Paketu proširenja za Crnu Goru za 2023. godinu, na primjeru Savjeta za saradnju vladinih organa i organizacija civilnog društva. U njemu se ističe da iako institucije vlasti ispunjavaju zakonske odredbe i objavljuju javne pozive za uključivanje predstavnika OCD-a u radne grupe, ali odziva gotovo da nema. Što pokazuje da predstavnici organizacija civilnog društva ove radne grupe vide kao nerelevantne. Takvo stanje značajno potire ulogu OCD-a u društvu, i njegovo osnaživanje na participaciju treba biti jedan od prioriteta na kom će zajedno raditi i donosioci odluka i predstavnici OCD-a.

Izazov konsultativnih procesa u zemljama koje realizuju Program ekonomskih reformi: problemi – preporuke

Na putu ka rješavanju ovog problema neophodno je da obje strane ulože napor. Organizacije civilnog društva treba da, slično ovom projektu, u oblasti svog djelovanja ističu značaj uključivanja civilnog sektora, i jačaju kapacitete kolega kroz informisanje, učenje o participativnim procesima, mehanizmima uključivanja i uticanja na donošenja odluka i reforme. Takođe, neophodno je podizanje svijesti o značaju uključenosti civilnog sektora u kreiranje zdravog demokratskog društva i insistiranje na javnom dijalogu, i pozivanju na odgovornost. Sa druge strane, donosioci odluka trebaju intenzivirati saradnju sa civilnim sektorom. Primjeri Turske i Srbije u okviru izrade PER-a prikazuju različite alate za uključivanje OCD-a poput: horizontalnih radnih grupa, sektorskih radnih grupa, regionalnih komiteta, online upitnika, i višestrukih javnih poziva na dijalog u okviru različitih faza (kreiranje, monitoring i evaluacija) realizacije PER-a. Uključivanje svih ovih aktivnosti ne bi već sa narednim PER-om pokazalo dvocifrene brojke na prethodnoj mapi, ali uz zajedničke napore moguće je izroditi praksu efikasnog javnog dijaloga koji će rezultirati informisanim odlukama i reformama.

Izvori

1. Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine, Program ekonomskih reformi Bosne i Hercegovine 2023.-2025; <http://www.dep.gov.ba/naslovna/?id=2720>
2. Euroean Commission, Economic Reform Programme of Albania 2023-2025 Commission Assessment
3. EuroLex, Access to EU Law, Accession criteria (Copenhagen criteria), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:accession_criteria_copenhagen;
4. European Commission Economic Reform Programme of Montenegro 2023-2025, Commission Assessment, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-05/Montenegro%202023%20ERP%20assessment%20SWD_2023_106.pdf
5. European Commission, Albania on its European Path, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Albania_Oct2023.pdf,
6. European Commission, Bosnia and Herzegovina on its European Path https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Bosnia_and_Herzegovina_Oct2023.pdf;
7. European Commission, Economic Reform Programme of Bosnia and Herzegovina 2023-2025, Commission Assessment, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-05/Bosnia%20and%20Herzegovina%202023%20ERP%20assessment%20SWD_2023_110.pdf
8. European Commission, Economic Reform Programme of Kosovo 2023-2025, Commission Assessment, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-05/Kosovo%202023%20ERP%20assessment%20SWD_2023_107.pdf
9. European Commission, Economic Reform Programme of North Macedonia 2023-2025, Commission Assessment, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-05/North%20Macedonia%202023%20ERP%20assessment%20SWD_2023_109.pdf
10. European Commission, Economic Reform Programme of Serbia 2023-2025, Commission Assessment, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-05/Serbia%202023%20ERP%20assessment%20SWD_2023_108.pdf
11. European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR), **Steps towards joining**, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/steps-towards-joining_en

12. European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR), Policy Highlights, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights_en
13. European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR), Chapters of the acquis, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en
14. European Commission, Kosovo on its European Path, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Kosovo_Oct2023.pdf
15. European Commission, Montenegro on its European Path, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Montenegro_Oct2023.pdf
16. European Commission, North Macedonia on its European Path, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/North_Macedonia_Oct2023.pdf
17. European Commission, Serbia on its European Path, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-10/Serbia_Oct2023.pdf
18. Government of Serbia, Ministry of Finance, Economic Reform Programme of Serbia 2023-2025, https://www.mfin.gov.rs/upload/media/n3g7Ti_63e625c76e357.pdf
19. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-05/Albania%202023%20ERP%20assessment%20SWD_2023_105.pdf
20. Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma Crne Gore, Prijedlog strategija razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori 2023-2026. godine, <https://wapi.gov.me/download/3e145aba-089d-40bf-8bbb-6e7a91b3e873?version=1.0>
21. Ministarstvo finansija Crne Gore, Program ekonomskih reformi 2023-2025, <https://wapi.gov.me/download-preview/53abfa01-43ff-46dd-b720-126ba805fcd5?version=1.0>
22. Republic of Albania, Council of Ministers, Economic Reform Program of Albania 2023-2025 <https://financa.gov.al/wp-content/uploads/2023/02/Economic-Reform-Programme-2023-2025.pdf>
23. Republic of North Macedonia, Ministry of Finance, Economic Reform Programme of North Macedonia 2023-2025, <https://finance.gov.mk/wp-content/uploads/2023/02/ERP-2023-2025.pdf>
24. Republika Kosova - Republic of Kosovo, Qeveria –Vlada–Government, Economic Reform Programme of Kosovo 2023-2025, <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/1619B453-0328-4C3D-889F-CF262574AA11.pdf>

